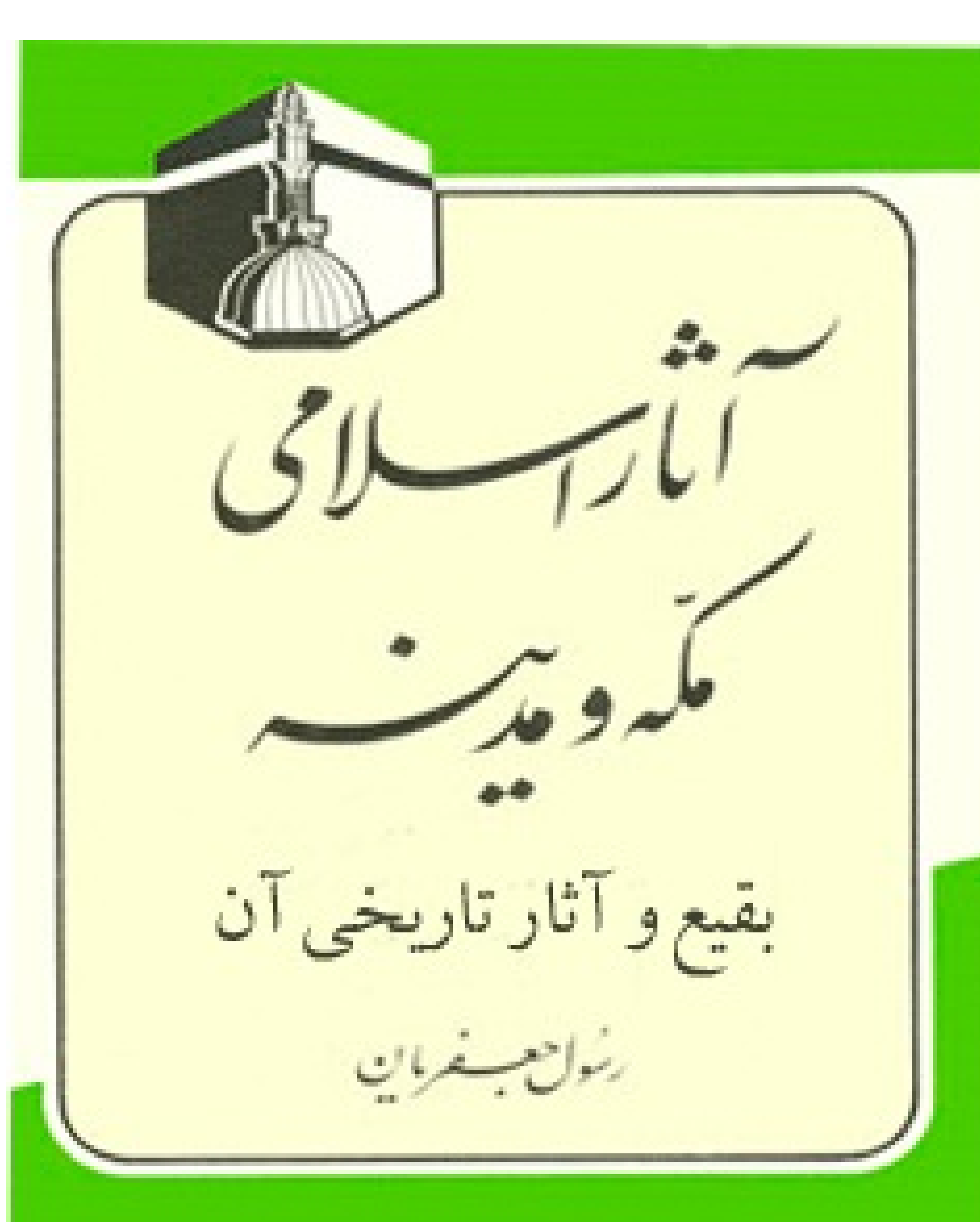

حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت

بسم الله الرحمن الرحیم

آثار اسلامی مکه و مدینه (بقیع و آثار تاریخی آن)

نویسنده:

رسول جعفریان

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

آثار اسلامی مکه و مدینه (بقیع و آثار تاریخی آن)

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور: آثار اسلامی مکه و مدینه / نویسنده : جعفریان، رسول ،۱۳۴۳.

وضعیت ویراست: [ویراست۳]

مشخصات نشر: تهران : مشعر، ۱۳۸۲.

مشخصات ظاهری: ۴۰۰ ص .: مصور، نقشه .

شابک: ۱۴۰۰۰ریال ؛ ۱۸۰۰۰ ریال: (چاپ پنجم) : ۹۶۴۷۶۳۵۱۶۸

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: چاپ پنجم: پائیز ۱۳۸۵.

یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس

موضوع: زیارتگاههای اسلامی -- عربستان سعودی -- مکه

موضوع: زیارتگاههای اسلامی -- عربستان سعودی -- مدینه

موضوع: مکه -- آثار تاریخی

موضوع: مدینه -- آثار تاریخی

رده بندی کنگره: DS۲۱۱ /ج ۲آ۷ ۱۳۸۲

رده بندی دیویی: ۹۵۳/۸

شماره کتابشناسی ملی: م ۸۱-۲۷۲۸۶

تاریخچه بقیع

اشاره

یکی از پر خاطره ترین مکان های مدینه، قبرستان بقیع است؛ جایی که آن را پیش از آمدن پیامبر (صلی الله علیه وآله) بقیع الغرقد می نامیدند. غرقد نوعی درخت است که در گذشته، داخل این قبرستان و یا در کنار آن وجود داشته و به تدریج با

گسترش قبرستان، آن درخت ها که به نظر برخی توت بوده از میان رفته است.

بقیع به عنوان زمینی در حاشیه بخش مرکزی یثرب پیش از اسلام، گورستان مردم این شهر بود و پس از اسلام نیز به عنوان مهم ترین گورستان مدینه شناخته شد. این گورستان با وسعت نسبتاً زیاد خود به مانند نوع قبرستان های کهن که در محیطی باز و پراکنده قرار داشته در طول قرون مختلف اسلامی، مدفن صحابه، تابعین و مهم تر از همه، چهار تن از امامان (علیهم السلام) بوده و از این رو محل زیارت تمامی زائران مدینه منوره است.

بقیع در ناحیه شرقی مسجدالنبی و تقریباً در فاصله یکصد متری آن واقع شده و بارها حدود آن تغییر کرده است. این قبرستان تا یکصد سال پیش، خارج از حصار قرار داشته، اما اکنون در میان شهر مدینه واقع

شـده، از چنـد سوی در محاصـره خیابـان های ستین، عبـدالعزیز و ابوذر قرار گرفته و مبـدأ خیابان باب العوالی از بقیع آغاز می شود.

[صفحه ۳۲۳]

بقیع در آغاز دولت اسـلامیِ مدینه، مانند پیش از اسلام، به عنوان قبرستان، مورد استفاده قرار گرفت. یکی از نخستین مهاجران که در بقیع مدفون شد، عثمان بن مظعون بود. وی در مکه به پیامبر (صـلی الله علیه وآله) گروید، سپس به حبشه هجرت کرد و پس از مهـاجرت بـه مـدینه در جنـگ بـدر حضـور یـافت و آنگـاه درگـذشت. بـه نقـل از ابن حجر، وقـتی عثمـان بن مظعـون درگـذشت، رسول خدا (صـلی الله علیه وآله) در حالی که اشک از چشـمانش سـرازیر بود، او را بوسـید. زمانی هم که ابراهیم فرزند پیامبر (صلی الله علیه وآله) درگذشت، حضرت فرمود: او به سلف صالح ما عثمان بن مظعون پیوست. [۱].

پراکندگی قبرسـتان، از همان زمان مطرح بوده و به همین دلیل است که اکنون برخی از قبور صحابه، در فاصله ای بسیار دورتر از بخش اولیه آن در زمان ما قرار گرفته است. برای نمونه می توان به فاصله قبر سعد بن معاذ با قبور ائمه اطهار (علیهم السلام) اشـاره کرد. از دیگر چهره هـای معروف صـحابه که در دوره حیـات پیامبر (صـلی الله علیه وآله) درگـذشت و در بقیع آرمیـد، همین سعد بن معاذ است که در نبرد خندق مجروح شد و چندی بعد به شهادت رسید.

گفتنی است که محـدوده حـد فاصـل میان بقیع و حرم پیغمبر (صـلی الله علیه وآله) تا چنـد سال پیش مجموعه ای از خانه ها و کوچه و بازار و کتابخانه عارف حکمت را تشکیل می داد

که بخش های مختلف آن به مرور از میان رفت و در حال حاضر به صورت یک فضای سنگفرش باز به عنوان حیاط باز مسجد مورد استفاده است. در این محله که میان شیعیان به محله بنی هاشم شهرت دارد، خانه ای وجود داشت که به عنوان خانه امام جعفر صادق (علیه السلام) شهرت داشت و کوچه تنگ مزبور را نیز به عنوان زقاق جعفر می شناختند. از این خانه و کوچه که در حوالی سالهای ۶۰ تا ۶۳ تخریب شد، تصاویری برجای مانده است.

[صفحه ۳۲۸]

عنایت رسول خدا به دفن شدگان بقیع

رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به بقیع عنایتی ویژه داشت، برخی شب ها به آنجا می رفت و برای اهل بقیع آمرزش می طلبید. آن حضرت هر زمان که به زیارت بقیع می رفت، خطاب به مدفونین بقیع می فرمود:

السَّلامُ عَلَیْکُمْ دارَ قَوْم مُؤْمِنِین، وَ إنّا اِنْ شاءَالله بِکُمْ لاحِقُون، اَللّهُمَّ اغْفِرْ لِاَهْلِ بَقِیعِ الْغَرْقَد. اَللّهُمَّ لا تحرمنا أَجْرَهُم وَ لا تفتنّا بعدهم. اللّهُمَّ اغْفِرْ لَنا و لَهُمْ.

عایشه در نقلی گفته است: برخی شب ها شاهد بود که رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به آرامی از بستر بر می خاست و بیرون می رفت. یک بار که او را دنبال کرد، دید که حضرت به بقیع رفت و برای دفن شدگان آن طلب استغفار کرد. از همو نقل شده است که پیامبر وقتی در آخر شب به بقیع می رفت، می فرمود: السَّلامُ عَلَیْکُمْ دارَ قَوْم مُؤْمِنِین وَ أتاکُمْ ما تُوعَدُون غَداً مُؤَجِّلُون وَ إنّا اِنْ شاءَالله بِکُمْ لاحِقُون. اَللّهُمَّ اغْفِرْ لِاَهْلِ بَقِیعِ الْغَرْقَد. [۵].

همچنین نقل شده است که حضرت در برابر بقیع می ایستادند و می

فرمودند: السَّلامُ عَلَیْکَمْ یا أَهْلَ الْقُبُور مِنَ الْمُؤْمِنِین وَ الْمُسْلِمِین. [۵].

به نقل برزنجی، تا قرن سیزدهم هجری، در نزدیکی قبه ائمه اربعه، در بیرون در ورودی آن، سنگی نصب بود که گفته می شد محل ایستادن حضرت رسول (صلی الله علیه وآله) بوده و مردم آنجا را محل استجابت دعا می شناختند. [۵].

به نقل از ابن نجار (م ۶۴۳) عوسجه نامی می گوید: در شبی، در نزدیکی دار عقیل مشغول دعا بودم که جعفر بن محمد (علیهما السلام) به من رسید و پرسید: آیا در باره این محل خبر یا

[صفحه ۳۲۹]

حدیثی وارد شده که اینجا ایستاده ای؟ گفتم: نه. فرمود: هذا مَوْقِفُ نَبِیِّ اللهِ (صلی الله علیه وآله) بِاللَّیلِ، اِذا جاءَ، یَسْتَغْفِرُ لِاَهْلِ الْبَقِیع. ابن نجار می افزاید: خانه عقیل همانجاست که او در آنجا دفن شده است. [۵].

بقیع و بقعه های آن

پس از رحلت پیامبر (صلی الله علیه وآله) تا به امروز، این قبرستان، همچنان آباد و برقرار بوده و بسیاری از صحابه و تابعین و علما را در طول تاریخ در آغوش خود جای داده است. مالک بن انس گوید: حدود ده هزار نفر از صحابه در بقیع دفن شده اند. [۱۱].

از کیفیت برخی از قبور چنین بر می آید که مکان های خاصی از بقیع، اختصاص به افراد خاصی داشته و یا به هر حال، وضعیت چنان بوده که امکان دفن افراد وابسته به یک خانواده وجود داشته و آنان می توانسته اند در کنار هم دفن شوند. برای مثال، کنار هم قرار

[صفحه ۳۳۰]

داشتن قبور چهار امام، با این که در فواصل مختلف زمانی رحلت کرده اند، شاهدی برای این امر است. همچنین دفن شدن

چندین تن از همسران پیامبر یا دختران آن حضرت و ... در کنار یکدیگر، همین مسأله را تأیید می کند.

باقی ماندن محل این قبور، نشان از آن دارد که قبرهای مذکور از همان آغاز مورد توجه و زیارت مردم بوده است. این امر اختصاص به شیعه نداشته و اهل سنت نیز نسبت به قبور همسران پیامبر و یا عثمان و نیز برخی از علمای خود؛ مانند مالک بن انس و استاد و شیخ او نافع، قاری قرآن که در کنار هم مدفون هستند، احترام گذاشته و به زیارت آنها می رفته اند. این مسأله سبب شد تا به مرور، برای حفظ این قبور، بناها و بقعه هایی که در آغاز کوچک بوده، روی آنها ساخته شود.

عباسیان، برای حفظ قبر عباس، بنایی روی آن ساختند. از آن جا که قبر عباس در کنار قبر چهار امام و قبر منسوب به حضرت زهرا (علیها السلام) یا فاطمه بنت اسد بود، بقعه یاد شده، بر روی همه آنها یکجا بنا شد. پیش یا پس از آن، بقعه هایی نیز برای همسران پیامبر، عمه ها و نیز امام مالک و غیره ساخته بودند و از قرن ششم به بعد، کسانی از بزرگان نیز که علاقمند به برخی از مدفونین در این مکان بودند، بقعه هایی برای آنان ساختند.

به نوشته مطری (۷۴۱) افزون بر قبه ای که روی مزار عباس و چهار امام بود، در کنار آن، قبه ای روی قبر عقیل و عبدالله بن جعفر نیز وجود داشت. پس از آن قبه ای بر مرقد ابراهیم فرزند پیامبر (صلی الله علیه وآله) بود که در سمت قبله آن، ضریح

مشبک قرار داشت و در کنار وی عثمان بن مظعون دفن شده بود. [۱۲].

این سخن پیامبر در وقت دفن ابراهیم که به سلف صالح ما عثمان بن مظعون ملحق شد، همان طور که مطری نقل کرده، ثابت می کند که قبر عثمان بن مظعون باید در کنار قبر ابراهیم باشد.

وی می افزاید: پیش از آنکه عبدالرحمان بن عوف درگذرد، عایشه از او خواست که در خانه اش کنار شیخین دفن شود، اما او گفت که با ابن مظعون عهدی دارد و

[صفحه ۳۳۱]

می خواهد کنار او دفن شود. به نوشته مطری، این زمان، در داخل قبه عقیل، یک حظیره سنگی بود که قبور زنان پیامبر در آن قرار داشت و بدین ترتیب روشن می شود که بعدها قبه ای مستقل برای همسران پیامبر (صلی الله علیه وآله) ساخته شده است.

نایب الصدر که در محرم سال ۱۳۰۶ ق. از بقیع دیدن کرده، از واقع شدن بقیع در خارج دیوار اصلی شهر مدینه یاد کرده و نوشته است: دور بقیع حصاری بود که دو در داشت; یکی از این دو در، در برابر بقعه ائمه (علیهم السلام) بود و دیگری در برابر درِ اصلی ورود به شهر مدینه. در آنجا سنگ نبشته ای وجود داشت که اشعار ترکی بر آن حک شده بود و نشان می داد که تاریخ بنای حصار بقیع، سال ۱۲۲۳ ق. بوده و به دست سلطان محمود عثمانی نوشته شده است. [۱۳].

به نوشته برخی از منابع، در سال ۱۲۳۴ ق. محمدعلی پاشا، حاکم مصر، بقعه ائمه بقیع را به دستور سلطان عثمانی بازسازی کرد. [۱۴].

سید جعفر مدنی برزنجی (م ۱۳۱۷ ق.) که خاندانش از

سوی دولت عثمانی، متولیان رسمی بقیع بودند، نوشته است: بقعه ای که عباس و ائمه چهارگانه در آن قرار داشتند، قبه ای بزرگ و عالی بوده است. این بقعه، به مانند دیگر قبه های منهدم شده، بعدها در دوره سلطان محمود خان عثمانی ساخته شد که به گفته مدنی، بوابی آن با فرامین سلطانی، از سوی عثمانی ها، در خاندان آنها بوده است. [۱۰] این دربانان، به رغم آن که از سادات بودند، نسبت به شیعیان، به ویژه شیعیان عجم سخت گیری زیادی داشتند و برای هر زائر شیعه که وارد حرم ائمه می شد، مبلغی می گرفتند. [۱۱].

در نزدیکی قبه عباس و ائمه، بقعه کوچکی روی قبر ابن ابی الهیجاء بوده است. این شخص که از امرای دولت فاطمی بود، کارهای عمرانی زیادی در آثار متبرکه حرمین به

[صفحه ۳۳۲]

انجام رسانید. در همان نزدیکی، مقبره ای هم برای امیر چوپان از سلسله چوپانیان عراق عجم بوده است. [۱۲].

به طور معمول قبوری که دو سنگ یعنی یکی در بالا ـ و دیگری در پایین دارد، صاحب آن زن و قبوری که تنها یک سنگ دارد، نشان از مرد بودن صاحب آن می باشد.

طی دو دهه گذشته، دو بار دیوار بقیع تخریب و بازسازی شده است. بازسازی جدید که در روزگار فهد صورت گرفت، بقیع را به مقدار زیادی از حالت ویرانه ای که پیش از آن داشت، درآورد. در این طرح که هماهنگی وضعیت بقیع با مجموعه طرح حرم نبوی مورد توجه بود، ابتدا دیواره های بقیع به شکل زیبایی ساخته شد; سپس در داخل بقیع طی سال های ۱۴۱۸ ۱۴۱۹ مسیرهای رفت و آمد سنگفرش گردید

و مانع از برخاستن خاک به دلیل شلوغی جمعیت شد. این در حالی است که امید می رود قبور ائمه بقیع، دست کم سنگفرش شده و از این وضعیت بدر آید.

گفتنی است روزگاری نیز که این بقعه ها وجود داشت، به دلیل تسلط دولت عثمانی، آنچنان که باید و شاید اجازه آبادانی بقعه ائمه داده نمی شد. شاید هم در آن روزگار، سلاطین شیعه ایران به این امر توجهی نداشتند. یک زائر زن که اواخر دوره صفوی به زیارت قبر پیامبر (صلی الله علیه وآله)، فاطمه زهرا (علیها السلام) و سپس بقیع رفته، در وصف قبور امامان چنین سروده است:

چو گردیدم بدان دولت میسر

شدی چشمم از آن مرقد منور

پس آنگه رو سوی زهرا نمودم

به درگاهش جبین خویش سودم

ز خاک مرقد آن مهر تابان

کشیدم بر دو دیده توتیا سان

مشرف چون شدم زان خلد رضوان

روان گشتم به پابوس امامان

چو بر آن آستان عرش بنیان

که می شد تازه از وی دین و ایمان

رسیدم دیده را روشن نمودم

جبین خویش را بر خاک سودم

[صفحه ۳۳۳]

ندیدم اندر آن ارض مطهر

بجز نور فروزان زیب دیگر

میان یک ضریحی چهار مولای

گرفته هر یکی در گوشه ای جای

زمینی کو بُدی بالاتر از عرش

به کهنه بوریایی گشته بد فرش

مکانی را که بد توأم به جنت

ندادندش از قندیل زینت

نسیما سوی اصفاهان گذر کن

در آن سلطان ایران را خبر کن

بگو کی شاه عادل در کجایی

از این جنت سرا غافل چرایی

بیا بنگر بر اولاد پیمبر

بدان رخشنده کوکبهای انور

که مسکن کرده اند در یک سرایی

ضریح از چوب و فرش از بوریایی

روان کن ای غلام آل حیدر

فروش [۱۳] لایق آن چار سرور

ز بهر زینت آن خلد رضوان

قنادیل طلا چون مهر رخشان

که

از کوری چشمِ آن رقیبان

ز زیور گردد او چون خلد رضوان

چو گردیدم شرفیاب زیارت

نمودم خانه دین را عمارت

وداع از تربت آن شهریاران

نمودم سینه سوزان دیده گریان [۱۴].

اکنون قبور موجود در بقیع به صورت فضای باز و ساده و بدون بقعه درآمده و قبرها جز نشانی ساده، به صورت سنگی که بالای سر آنها گذاشته شده، چیزی ندارد. با این حال، تعلق خاطر مسلمانان به مدفون شدگان بقیع سبب گردید که همچنان قبر عده ای از بزرگانِ مدفون، مشخص باقی بماند; گرچه به مرور زمان، قبور صدها بلکه هزاران تن از صحابه و تابعین به دست فراموشی سپرده شد و قبر آنان نامشخص ماند.

سفرنامه ها و کتاب های تاریخی که در قرون مختلف به نگارش درآمده است، حکایت از اعتنای کامل زائرانِ حرم نبوی به این قبرستان می کند. مسلمانان از هر فرقه و مسلک، پس از زیارت خیر البشر به زیارت دفن شدگان در بقیع آمده و خاطره پرشکوه

[صفحه ۳۳۴]

عصر نخستین اسلامی و مظلومیت امامان را زنده نگاه داشته اند.

در اینجا به معرفی برخی از شخصیت های مدفون در بقیع می پردازیم:

قبور ائمه شیعه

اشاره

گذشت که بزرگ ترین بقعه موجود در بقیع، بقعه عباس و چهار امام (علیهم السلام) بود که در کنار آن، قبر فاطمه زهرا یا فاطمه بنت اسد نیز قرار دارد. این قبور از همان آغاز مورد توجه بود، اما روشن نیست که از چه زمانی برای آنها بقعه ساختند.

مسعودی، مورخ معروف، در کتابش (مروج الذهب) نوشته است که وی سنگی را روی قبور آنان دیده است که این عبارت روی آن حک شده بود:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیم

اَلْحَمْدُ للهِ مُبِيد الأمَم وَ مُحْيِى الرمَم،

هذا قَبْر فاطِمَه بِنْت رَسُولِ اللهِ صَـلَّى اللهُ عَلَيهِ وَ آلِهِ سَـيِّدَه نِساءِ الْعالَمِين وَ قَبْرُ الْحَسَن بن عَلِيّ بْن اَبِى طالِب وَ عَلِيّ بن الْحُسَـينُ بْن عَلِيّ وَ مُحَمَّد بْن عَلِيّ وَ جَعْفَر بْن مُحَمَّد رَضِى اللهُ عَنْهُمْ أَجْمَعِين. [۱۵].

در این نقـل اشاره به وجود بقعه نشـده است، اما به هر روی، نشان می دهـد که این محل در قرن چهارم، کاملا آشـکار بوده و مورد توجه زیارت کنندگانی مانند مسعودی که شیعه مذهب بود، قرار گرفته است.

ابن نجار (م ۶۴۳) از قبه عـالیه که روی مزار ائمه بوده، یـاد می کنـد و می نویسـد: این قبه دو در دارد که یکی از آنها هر روز برای زیارت باز می شود. [۱۶].

به نوشـته محمدبن احمد مطری (م ۷۴۱) قبه ای که در زمـان وی بر روی مزار ائمه بوده و از آن بـا تعبیر «قبه عـالیه» که توسـط ناصر عباسی (خلافت از ۵۷۵ تا ۶۲۲) بنا شده،

[صفحه ۳۳۵]

یاد گردیده است. [۱۷].

پیش از این، شرحی از چگونگی بنای قبه امامان در دوره عثمانی و تخریب آن به دست وهابی ها گذشت. در اینجا، شرح حال مختصری از زندگی چهار امام بقیع را می آوریم:

امام مجتبی علیه السلام

ریحانه رسول خدا (صلی الله علیه وآله)، حسن بن علی (علیهما السلام) در پانزدهم رمضان سال سوم هجرت به دنیا آمد. وی و برادرش امـام حسـین (علیه السـلام) مورد علاقه شدیـد رسول خـدا (صـلی الله علیه وآله) بودنـد و به عنوان فرزنـد آن حضـرت شناخته می شدند. امام مجتبی (علیه السلام)، بعد از رسول خدا (صلی الله علیه وآله)، در کنار پدرش امیر مؤمنان (علیه السلام)، در جنگ های جمل، صفین

و نهروان شرکت کرد. پس از شهادت امیرمؤمنان (علیه السلام)، با نصب پدرش، مردم عراق با او بیعت کردند، اما به دلایل متعددی وی را همچون پدرش در جنگ با معاویه تنها گذاشتند. او نیز به اجبار حکومت را رها کرد و عازم مدینه شد. این رخداد در سال ۴۱ هجری اتفاق افتاد. پس از آن، امام مجتبی (علیه السلام) به مدت ده سال در مدینه با شیعیان خود در ارتباط بود.

امام حسن (علیه السلام) اسوه کاملی برای اخلاق اسلامی بود و بارها اموال خویش را نصف کرد و نیمی از آن را در راه خدا بخشید. عاقبت به توطئه معاویه و به دست همسر نابکارش جعده دختر اشعث بن قیس، مسموم شد و به شهادت رسید. مردم مدینه در سوگ آن امام به ماتم نشستند.

امام حسن (علیه السلام) علاقه مند بود تا در کنار جدش رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به خاک سپرده شود; اما مروانیان با همکاری شخصی که ادعای مالکیت زمینی را داشت که رسول خدا (صلی الله علیه وآله) در آنجا مدفون شده بود، مانع این کار شدند. امام حسین (علیه السلام) به خاطر توصیه برادر به عدم ایجاد درگیری، برادرش را در بقیع به خاک سپرد.

[صفحه ۳۳۷]

امام سجاد علیه السلام

امام سجاد (علیه السلام) چهارمین امام شیعه، در سال ۳۸ قمری متولد شد و دوران رشد خود را در عهد امامت امام مجتبی (علیه السلام) و پدر خود حسین بن علی (علیهما السلام) سپری کرد. آن حضرت در کربلا حضور داشت، اما به دلیل بیماری در جنگ شرکت نکرد. پس از آن نزدیک به سی و چهار سال; یعنی تا سال ۹۴

قمری، رهبری شیعه را بر عهده داشت. این دوره، دوره ای سخت بود و شیعیان به شدت تحت فشار امویان قرار داشتند. آن حضرت از راههای گوناگونی توانست شیعیان خالص را در اطراف خویش گرد آورد و راه را برای فرزندش امام باقر (علیه السلام) باز کند. از مهمترین یادگارهای امام سجاد (علیه السلام) دعاهای آن حضرت است که سرشار از مفاهیم عالی اخلاقی و عبادی و سیاسی است و بخشی از آن ها در صحیفه سجادیه است که پس از قرآن و نهج البلاغه، یکی از مهمترین متون دینی ما به شمار می آید.

بنا به آنچه در برخی از منابع تاریخی آمده است، امام سجاد (علیه السلام) در سال ۹۴ قمری به تحریک ولید بن عبدالملک مسموم گردید و به شهادت رسید و در کنار امام مجتبی (علیه السلام) در بقیع مدفون شد.

امام باقر علیه السلام

امام محمد باقر (علیه السلام) پنجمین امام شیعه، در سال ۵۸ قمری به دنیا آمد و تا سال ۹۴ قمری در کنار پدرش در مدینه زندگی می کرد. پس از رحلت پدر، رهبری شیعه را در دست گرفت. آن امام مشغول حفظ عقاید دینی از تحریف شد و کوشید تا با تربیت شاگردان فراوان، معارف اصیل اسلام را از تحریف امویان حفظ کند. امام باقر را به دلیل علم و دانش فراوانش، باقرالعلوم; یعنی شکافنده علوم لقب دادند. جابر انصاری، از آخرین صحابه برجای مانده، سلام رسول خدا (صلی الله علیه وآله) را به او رساند و امام را بوسید. امام در اوج نزاع هایی که میان عالمان مدینه بر سر مسائل اعتقادی و احکام فقهی در گرفته بود، خطوط روشنی

را در فقه و تفسیر و سیره نبوی تبیین کرد که تکیه گاه شیعیان در مذهب

[صفحه ۳۳۸]

اصیل شیعه است.

امام باقر (علیه السـلام) در سال ۱۱۴ یا ۱۱۷ قمری به تحریک هشام بن عبدالملک به شـهادت رسـید و در کنار پدرش حضرت سجاد (علیه السلام) در بقیع مدفون شد.

امام صادق علیه السلام

امام صادق (علیه السـلام) که ششـمین امام معصوم است و مـذهب شـیعه با نام او به عنوان مذهب جعفری شـناخته می شود، در سال ۸۰ یا ۸۳ قمری در مـدینه به دنیا آمـد و پس از رحلت پـدر، رهبری فکری و سیاسـی شـیعیان اصـیل پیرو مذهب امامیه را برعهـده گرفت. آن حضـرت تا سال ۱۴۸ قمری در قیـد حیـات بود. در این مـدت نزدیـک به چهـارهزار نفر شـاگرد در محفل درسـش حاضـر شدند و از دانش آن حضـرت بهره بردند. امام صادق (علیه السـلام) مورد سـتایش تمامی عالمان عصر خویش بود.

در متون دینی شـیعه، چندین هزار روایت از آن حضـرت در تفسیر، اخلاق و به ویژه فقه، رسیده که باعث عظمت حدیث شیعه و موجب تقویت بنیه علمی آن است. امام صادق (علیه السـلام) کوشـید تا شـیعیان را در برابر دیگران مسلح به دانش حدیث و فقه کنـد و بـا انحرافـاتی که ممکن بود در میـان شـیعه به وجود آیـد، به مبـارزه برخیزد. در دوره این امام نیز جز در چنـد سال نخست دولت عباسـی، فشاری سـخت بر شیعیان وجود داشت. منصور، دومین خلیفه عباسی، نسبت به امام صادق (علیه السلام) سخت کینه داشت و عاقبت نیز به نوشـته مورخان در ۲۵ شوال سال ۱۴۸ هجری، آن حضـرت، به تحریک وی مسموم شد و به شهادت رسید.

امام صادق (علیه السلام) در کنار جد و پدرش در بقیع به خاک سپرده شد.

در گذشته، قبور این چهار امام، با قبه ای که برفراز آن ساخته شده بود، به عنوان یکی از زیارتگاه های مسلمانان، به ویژه شیعیان، شناخته می شد; یکی از مشهورترین این بناها، از آن مجد الملک قمی براوستانی وزیر برکیارق سلجوقی است که در قرن پنجم بر فراز قبور امامان ساخته شده بود. اما این آثار در سال های

[صفحه ۳۳۹]

اخیر از میان رفت و در حال حاضر، قبور ائمه در شکل بسیار ساده در بقیع برجای مانده است. [۱۸].

قبر منسوب به حضرت فاطمه

درباره محل دقیق قبر حضرت فاطمه زهرا و اینکه آیا در خانه خود مدفون شد یا در بقیع، نمی توان با قاطعیت اظهارنظر کرد. شواهدی وجود دارد که نشان می دهد، آن حضرت در بقیع مدفون گردید، همان گونه که شواهدی حکایت از آن می کند که در خانه خود که اکنون در حجره شریفه قرار دارد، دفن شد. [۱۹].

در حالی که سنیان، از قدیم الأیام محل دفن حضرت را در بقیع دانسته اند و تنها احتمال وجود دفن حضرت را در خانه اش مطرح نموده اند، در احادیث امامان شیعه بیشتر محل دفن، خانه خود حضرت معرفی شده است. [۲۰].

در محفلی که امام جعفر صادق (علیه السلام) و نیز عیسی بن موسی عباسی حضور داشت، شخصی پرسید که حضرت فاطمه در کجا دفن شده است. عیسی گفت: در بقیع. آن شخص از امام سؤال کرد. حضرت فرمود: عیسی پاسخ تو را داد. آن شخص گفت: از شما می پرسم و می خواهم عقیده پدرانتان را بدانم. حضرت فرمود: دُفِنَتْ فِی

بَیْتِه. [۲۱].

ابونصر بَزَنطی از امام رضا (علیه السـلام) نقل کرده است که از آن حضرت در باره محل دفن فاطمه زهرا (علیها السلام) سؤال شد. حضـرت فرمود: دُفِنَتْ فِی بَیْتِهَا فَلَمَّا زَادَتْ بَنُو أُمَیَّهَ فِی الْمَسْجِدِ صَارَتْ فِی الْمَسْجِدِ. [۲۲] حضـرت در خانه اش دفن شد و زمانی که امویان مسجد

[صفحه ۳۴۰]

را توسعه دادند، محل دفن در مسجد قرار گرفت.

وجود همین روایات سبب شد تا علمای برجسته شیعه نظیر شیخ صدوق، شیخ مفید، شیخ طوسی، ابن طاووس و علامه مجلسی مدفن حضرت را خانه خودش بدانند; جایی که اکنون در مسجد یا در حاشیه مسجد قرار گرفته است. [۲۳].

شیخ صـدوق می نویسـد: روایات در باره مـدفن فاطمه زهرا (علیها السـلام) مختلف است. برخی از آنها مدفن را بقیع و برخی دیگر بین قبر و منبر می داننـد. برخی هم مدفن را خانه آن حضـرت می دانند که وقتی امویان مسـجد را بزرگ کردند، قبر آن حضرت، داخل مسجد شد. این قول نزد من صحیح است. [۲۴].

محلی که به عنوان قبر آن حضـرت در بقیع مشخص شده، پایین تر از قبور ائمه چهارگانه، در قسمت راست (شمال غرب) آنها قرار گرفته است و احتمال دارد که اینجا محل قبر فاطمه بنت اسد باشد.

حضـرت فاطمه (علیها السـلام) یکی از زنان برگزیده عالم و مورد علاقه شدید رسول خدا (صلی الله علیه وآله) بود. درباره آن گرامی، فرزندان و شویش امام علی (علیه السـلام)، فضایل بی شماری از رسول خدا (صلی الله علیه وآله) نقل شده است. یکی از آنها همان روایت مشهور است که پیامبر (صلی الله علیه وآله) او را پاره تن خود خواند و آزار

به او را آزار خود شمرد. حضرت فاطمه (علیها السلام) وصیت کرد تا دور از چشم دیگران و شب هنگام دفن شود.

بقعه ابراهیم

تنها فرزنـدی که در مدینه نصـیب رسول خدا (صـلی الله علیه وآله) شد، ابراهیم بود که از مادری با نام ماریه قبطیه به دنیا آمد. این زن توسـط حـاکم مصـر به رسم هـدیه برای رسول خـدا (صـلی الله علیه وآله) فرسـتاده شـد. ابراهیم در ذیحجه سال هشـتم هجرت چشم به دنیا گشود و با تولـد او موجی از شادی و سـرور مدینه را فراگرفت. محل تولد وی، مکانی بود با نام مشـربه ام ابراهیم

[صفحه ۳۴۲]

که جای آن هنوز در مدینه مشخص است و تا این اواخر، بنایی نیز در آنجا وجود داشت.

ابراهیم پس از آن که شانزده یا هیجـده ماه از عمرش گذشت، از دنیا رفت و رسول خدا (صـلی الله علیه وآله) را در غم فقدان خود سـخت انـدوهگین کرد. ابراهیم به توصـیه پیامبر (صـلی الله علیه وآله) در کنار عثمان بن مظعون، که یاری فداکار و مورد علاقه رسول خدا (صلی الله علیه وآله) بود، دفن شد.

قبر ابراهیم به دلیل محل زیارتی بودن آن، مورد توجه اصـحاب و تابعین بود و بعـدها که برای برخی از قبور، بقعه ساخته شـد، برای ابراهیم نیز بقعه ای بنا گردید.

سید جعفر مدنی (م ۱۳۱۷) نوشته است که قبر سه خواهر وی، زینب، رقیه و ام کلثوم نیز در کنار او داخل یک بقعه بوده است. [۲۵] این در حالی است که اکنون، محل دیگری به عنوان مقبره بنات النبی (صـلی الله علیه وآله) مشخص شده است. [۲۶] البته مؤلف یاد شده، خود نیز در

باره آن سخنش اظهار تردید کرده و اشاره دارد که در زمان او قبه بنات النبی جدا از قبه ابراهیم است. همو افزوده است که قبر عثمان بن مظعون نیز بایـد در همانجا; یعنی کنار قبر ابراهیم زیارت شود. همچنین گفته شـده که قبر عبدالله بن مسـعود، خنیس بن حذافه و اسعد بن زراره نیز در همان حوالی است. [۲۷].

قبه بنات الرسول

از جمله دفن شدگان در بقیع، سه دختر رسول خدا (صلی الله علیه وآله) هستند که پیش از این، قبه ای بر بالای قبورشان بود و به قبه بنات الرسول شهرت داشت. این سه خواهر عبارتند از:

رقیه; که همسر عثمان بن عفان بود و با او در مدینه زندگی می کرد. وقتی جنگ بدر رخ داد، او به سختی مریض شد و تا قبل از رسیدن رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به مدینه، درگذشت. رسول خدا (صلی الله علیه وآله) او را در بقیع دفن کرد.

[صفحه ۳۴۳]

ام کلثوم; که پس از رقیه، او نیز به همسری عثمان بن عفان درآمد. و در سال نهم هجرت درگذشت و در بقیع دفن شد.

زینب; پیش از بعثت، همسـر ابو العاص بن ربیع بود. پس از هجرت رسول خـدا (صـلی الله علیه وآله) به مـدینه، او در مکه نزد همسـرش نگه داشـته شد. ابو العاص در جنگ بدر در کنار مشـرکان شرکت کرد و اسیر شد. همسرش زینب گلوبند خود را به عنوان فـدیه وی فرسـتاد. رسول خـدا (صـلی الله علیه وآله) فرمود تا گلوبند را پس فرسـتادند و ابو العاص را نیز به شـرطی آزاد کرد که همسرش را طلاق دهد و راهی مدینه کند و بدین

ترتیب زینب به رسول خدا (صلی الله علیه وآله) ملحق شد. چند سال بعد، ابو العاص ایمان آورد و به مدینه آمد و مجدداً با زینب ازدواج کرد. زینب در سال هشتم هجرت درگذشت.

این سه خواهر در کنار یکدیگر دفن شده اند و همان گونه که گذشت، بر روی قبور آنان قبه ای وجود داشته و به عنوان یکی از زیارتگاه های مدینه در بقیع بوده است.

همسران رسول خدا

بیشتر همسران آن حضرت، در بقیع و در کنار یکدیگر دفن شده اند. همسران آن حضرت عبارتند از: زینب فرزند خزیمه (متوفای سال ۴ هجری قمری)، ریحانه فرزند زبیر (متوفای سال ۸)، ماریه قبطیه (متوفای سال ۱۶)، زینب بنت جحش (متوفای سال ۲۰)، ام حبیبه دختر ابوسفیان (متوفای سال ۴۲ یا ۴۴)، حفصه دختر عمر (متوفای سال ۴۵)، سوده (متوفای سال ۵۰ یا ۵۴)، صفیه دختر حُیَیّ بن اخطب یهودی (متوفای سال ۵۰)، جویریه فرزند حارث (متوفای سال ۵۰ یا ۵۶)، عایشه دختر ابوبکر (متوفای سال ۵۷ یا ۵۸).

عایشه علاقه مند بود تا در کنار قبر رسول خدا (صلی الله علیه وآله) دفن شود، اما خودش گفت، به خاطر آنچه پس از رسول خدا (صلی الله علیه وآله) انجام داده، از دفن شدن پیش آن حضرت شرم دارد! و لذا در بقیع دفن شد.

[صفحه ۳۴۴]

ام سلمه (م ۶۱) از بهترین همسران رسول خدا (صلی الله علیه وآله) پس از خدیجه بود و در سال های بحران، از حامیان ولایت امیر مؤمنان (علیه السلام) بوده است. [۲۸].

فاطمه بنت اسد

این مادر، از زنان بسیار محبوب نزد رسول خدا (صلی الله علیه وآله) بود. وی آن اندازه عظمت داشت که بنابر نقل های تاریخی، به اندرون خانه کعبه رفت و امیر مؤمنان (علیه السلام) را به دنیا آورد. فاطمه بنت اسد به عنوان همسر ابوطالب در سرپرستی رسول خدا (صلی الله علیه وآله) شریک بود و پیامبر، فاطمه بنت اسد را چون مادر خویش می دانست. وی از نخستین زنان مسلمان در مکه بود و پس از هجرت، همراه فرزندش علی (علیه السلام) در مدینه زندگی می کرد. به

نقل از ابن سعد، رسول خدا از او دیدار می کرد و در خانه اش می ماند. [۲۹].

زمانی که فاطمه بنت اسد در سال سوم هجری رحلت کرد، رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به شدت متأثر و ناراحت شد. به نقل از منابع، آن حضرت فاطمه بنت اسد را در پیراهنی از خود کفن کرد، پیش از دفن، خود در قبر او داخل شد. وقتی از حضرت پرسیدند که شما این کار را با هیچکس نکردید، فرمود: اِنَّهُ لَمْ یَکُنْ أَحَدٌ بَعْدَ أَبِی طالِب أَبَرّ بی مِنْها، اِنَّما أَلْبَسْتُها قَمِیصی لِتُکْتَسی مِن حُلَلِ الْجَنَّه وَ اضْطجعت مَعَها لِیُهَوّن عَلَیها ضغطه القبر. [۳۰] سپس آن حضرت بر وی نماز گزارد و در حالی که می گریست، او را در قبر نهاد. آن حضرت خطاب به فاطمه بنت اسد می فرمود: رَحِمَكَ الله یا اُمّی بعد امّی. [۳۱].

محتمل است قبری که در نزدیکی قبور ائمه (علیهم السلام) قرار دارد، از آنِ فاطمه بنت اسد باشد. در روایت های دیگر، محل دفن وی در نزدیکی قبر سعد بن معاذ و ابوسعید

[صفحه ۳۴۵]

خُدْری دانسته شده است. در قرن هفتم، زمانی که ابن النجار (م ۶۴۳) کتاب خویش را نگاشت، مردم قبر فاطمه بنت اسد را در نزدیکی قبر سعد بن معاذ زیارت می کردند، اما سمهودی در وفاء الوفا [۳۲] آن سخن را نادرست دانسته و قبر وی را در نزدیکی بقعه ابراهیم فرزند رسول خدا (صلی الله علیه وآله) دانسته است. [۳۳] مَطَری (م۷۴۱) نیز قبر او را در شمال قبر عثمان، یعنی کنار سعد بن معاذ دانسته و گفته است که قبه ای روی آن وجود

دارد. [۳۴].

عباس بن عبدالمطلب

عباس عموی پیامبر (صلی الله علیه وآله) بوده و در حوادثی که در مکه بر آن حضرت گذشت، در جمع بنی هاشم، از مدافعان رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به شمار می رفت. وی از اشراف مکه تلقی می شد و روحیه اشرافی نیز داشت. در عین حال، پس از آنکه اسلام آورد و به دلیل کمکی که در جمع بنی هاشم به رسول خدا (صلی الله علیه وآله) کرده بود و نیز به عنوان عموی آن حضرت، سخت مورد علاقه رسول خدا (صلی الله علیه وآله) بود. وی بعد از رحلت رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به امیر مؤمنان (علیه السلام) وفادار بود و در رجب سال ۳۲ هجری در روزگار عثمان بدرود حیات گفت.

زمانی که عباسیان به قدرت رسیدند، عنایت خاصی به مقبره جدشان در بقیع داشتند و همچنان که گذشت، زمان ناصر عباسی (۵۷۵ ۶۲۲) که گرایش زیادی به مذهب تشیع داشت، بقعه ای روی مقبره عباس و چهار امام ساختند.

عقیل بن ابی طالب

وی فرزند ابوطالب و بیست سال بزرگتر از امیر مؤمنان (علیه السلام) بود و از نسب شناسان معروف زمان خویش شمرده می شد. وی خانه ای در نزدیکی بقیع داشت که در همان خانه مدفون شد و حتی بر اساس نقل مورخان، نام شمار دیگری نیز به عنوان کسانی که

[صفحه ۳۴۶]

در دار عقیل دفن شده اند، آمده است; از جمله آنان، ابوسفیان بن حارث بن عبدالمطلب بود که در سال ۲۰ هجری پس از بازگشت از سفر حج در مدینه درگذشت و در دار عقیل مدفون شد. برخی هم اساساً در این که عقیل در مدینه درگذشته باشد، اظهار

تردید کرده و نوشته اند که او در شام درگذشته است. [۳۵].

نیز گفته شده که قبر کسانی چون عبدالرحمان بن عوف و سعد بن ابی وقاص هم در نزدیکی محلی است که گفته می شود عقیل و عبدالله بن جعفر در آنجا مدفون هستند. گذشت که ابن عوف در نزدیکی قبر عثمان بن مظعون و در واقع، در نزدیکی جایی که در حال حاضر قبر ابراهیم فرزند رسول خدا (صلی الله علیه وآله) است، مدفون می باشد.

عبدالله بن جعفر

جعفربن ابی طالب یکی از نخستین مسلمانان در شهر مکه بود که در جریان هجرت مسلمانان به حبشه، از طرف پیامبر (صلی الله علیه وآله) به سرپرستی مهاجران برگزیده شد. وی در سال هفتم هجرت به مدینه بازگشت و در غزوه موته به عنوان فرمانده اول مسلمانان شرکت کرد و در همان جنگ به شهادت رسید. در این وقت بود که رسول خدا (صلی الله علیه وآله) فرزند او عبدالله را در آغوش گرفت و در باره جعفر فرمود: خداوند عوض دستان او که قطع شد دو بال به وی خواهد داد که در بهشت همراه فرشتگان پرواز کند. به همین دلیل آن حضرت را جعفر طیار نامیدند.

در حال حاضر، قبر وی، از مزار های مهم در موته واقع در کشور اردن به شمار می آید که در سال های اخیر بازسازی شده و ضریح تازه ای بر مزار وی نصب گردیده است. فرزند وی عبدالله آن زمان کودکی خردسال بود که پیامبر (صلی الله علیه وآله) در حق وی بسیار محبت کرد. پس از پیامبر (صلی الله علیه وآله) عبدالله همچنان شخص محترمی بود و همسر زینب،

دختر علی بن ابی طالب و نور دیده فاطمه زهرا (علیها السلام) شد.

[صفحه ۳۴۷]

عبدالله پس از کربلا، به عنوان یکی از شخصیت های برجسته مطرح بود و به دلیل بخشش های فراوانش به صفت جواد شهرت یافت. زمانی که وی درگذشت، او را در کنار عمویش عقیل دفن کردند. خانه عقیل که خود نیز در آن دفن شده بود، به تدریج جزو بقیع شد و اکنون قبر این دو بزرگوار کنار یکدیگر، مشخص است.

بقعه اسماعیل بن جعفر الصادق

اسماعیل فرزند بزرگ امام صادق (علیه السلام) بود که ده سال پیش از پدر درگذشت. قبل از درگذشت وی، تصور عمومی شیعیان آن بود که وی جانشین امام صادق (علیه السلام) خواهد بود و حتی پس از مرگش برخی از شیعیان به رغم تأکید امام صادق (علیه السلام) بر رحلت فرزندش، مرگ وی را باور نکردند و امامت را در میان فرزندان او دانستند! این فرقه بعدها به فرقه اسماعیلیه شهرت یافتند که در مصر دولت فاطمی را تأسیس کردند.

مقبره اسماعیل تا چند ده سال پیش، یکی از مقابر معروف بقیع بود که از جمع دیگر قبور فاصله داشت و به همین دلیل، خارج از بقیع قرار گرفته بود. این قبر، بر اساس نوشته مطری (م ۷۴۱) در قرن هشتم مشهد کبیر ; یعنی مزار بزرگ بود که در غرب قبه عباس و چهار امام قرار داشت. قبر اسماعیل از سوی محبان اهل بیت از شیعیان، به ویژه اسماعیلیه زیارت می شد و بر اساس گزارش عیاشی در قرن یازدهم هجری، بسیار پر رونق بود. [۳۶] همان گونه که مطری یادآور شده، بقعه اسماعیل در زمان فاطمیان مصر بنا گردیده است.

[۳۷] در قرن دوازدهم که اطراف بخش اصلی شهر مدینه حصار بوده، مقبره اسماعیل داخل این حصار و در واقع خارج از بقیع بوده، و محل آن برابر مقبره عباس و ائمه بقیع قرار داشته است. [۳۸].

در توسعه جدید، این مقبره از میان رفته، و بنا به اظهار برخی از ناظران، محل قبر

[صفحه ۳۴۸]

و آنچه در آن بوده به داخل بقیع انتقال داده شده است. حجت الاسلام و المسلمین آقای محمد حسین اشعری به بنده فرمودند که دو سه سال پیش از انقلاب من مدینه مشرف بودم و ساختمان ما مشرف به بقیع بود. یک مرتبه در نیمه شب دیدم سر و صدا بلند شد. از پنجره بیرون را نگریستم، دیدم اطراف بقعه اسماعیل شلوغ است. پایین آمده، و پرسیدم چه خبر است؟ گفتند: بزرگان اسماعیلیه را دعوت کرده اند تا در حضور آنها قبر را به داخل بقیع منتقل کنند. پس از آن، آن را برداشته و در حوالی جایی که قبر ام البنین است، دفن کردند.

تا چند سال پیش صورت قبری در کنار قبور شهدای حره وجود داشت که آن را قبر اسماعیل می دانستند. در حال حاضر محل آن از میان رفته اما برخی از زائران هنوز در همانجا قبر اسماعیل را زیارت می کنند.

مرقد عاتکه و صفیه

عاتکه دختر عبدالمطلب و عمه رسول خدا (صلی الله علیه وآله) بود. وی همان کسی است که در مکه و پیش از جنگ بدر خوابی به این مضمون دید که قریش جگر گوشه هایش را از دست می دهد. وقتی خبر این خواب در آستانه رفتن سپاه قریش به بدر مطرح شد، ابوجهل آن را مورد تمسخر

قرار داد. از قضا در نبرد بدر، قریش سروران خود و از جمله همین ابوجهل را از دست داد.

صفیه دختر دیگر عبدالمطلب و عمه رسول خدا (صلی الله علیه وآله) بود. وی از زنان با شهامت صدر اسلام بود و در جریان جنگ احزاب، در داخل شهر، یک یهودی را که برای یهودیان بنی قریظه جاسوسی می کرد، به قتل رساند.

این دو خواهر در کنار یکدیگر دفن شده اند و در گذشته بقعه ای داشته اند که به نام بقیع العمات شناخته می شد و اکنون اثری از آن بر جای نمانده است. اکنون قبرهای این دو زن در کنار دیوار غربی بقیع قرار گرفته است. [۳۹].

[صفحه ۳۴۹]

مَطَری (م ۷۴۱) با وصف قبر صفیه بدون اشاره به این که عاتکه نیز در آنجا مدفون است می نویسد: روی قبر با چیدن سنگ هایی در اطراف آن مشخص شده، اما چون نزدیک دیوار شهر مدینه و در خروجی بقیع بوده، توافقی برای ساختن قبه بر آن نشده است. [۴۰] به نظر می رسد که در قرون بعد، برای صفیه نیز بقعه ای ساخته شده است. به هر روی، نقل مطری نشان می دهد که دیوار بقیع در سمت قبر صفیه، درست در جایی بوده که اکنون قرار دارد و قبرستان بقیع این سوتر نبوده است.

در کنار آن صورت قبر سومی وجود دارد که به عنوان قبر حضرت ام البنین مادر حضرت ابوالفضل العباس (علیه السلام) شناخته و زیارت می شود.

مسجد فاطمه یا بیت الأحزان

پیش از این در داخل بقیع و در نزدیکی قبور چهار امام (علیهم السلام) مسجد کوچکی بوده که به بیت الاحزان شهرت داشته

و در متون تاریخی قرون آغازین اسلامی تا این اواخر، از آن یاد شده است. براساس آنچه در برخی از منابع آمده، اینجا محل گریه حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) در سوگ پدرش بوده است. این مکان در آغاز، خانه محقری متعلق به حضرت بوده که پس از آن به بیت الأحزان یا قبه الحزن شهرت یافته و در زمان های متأخر به عنوان مسجد فاطمه (علیها السلام) از آن یاد شده است. این محل در شمال قبر عباس بن عبدالمطلب و قبور چهار امام (علیهم السلام) قرار داشته و بعدها ضمیمه بقیع شده است. در مدینه جای دیگری به عنوان بیت الأحزان مطرح نبوده است. [۴۱].

مسجد ابی بن کعب در بقیع

بنا به نوشته مورخان، در نزدیکی مزار عقیل و بقعه همسران پیامبر (صلی الله علیه وآله)، مسجدی با نام مسجد اُبیّ بن کعب بوده است. بنا به نوشته مورّخان، رسول خدا (صلی الله علیه وآله) در این مسجد

[صفحه ۳۵۰]

نماز گزارده و حتی در نقلی آمده است که حضرت فرمود: لَو لا یَمِیلُ النّاسُ اِلَیهِ لَاَکْثَرْتُ الصَّلاةَ فِیهِ. [۴۲] اگر مردم در آمدن به آنجا متمایل نمی شدند، فراوان در آن نماز می خواندم. محل این مسجد می تواند برابر قبر عقیل و قبر همسران پیامبر (صلی الله علیه وآله)، در این سوی مسیر سنگفرش شده باشد.

قبر عثمان

عثمان بن عفان، در ذی حجه سال ۳۵ هجری، در شورشی که در مدینه بر ضد وی برپا شد و شمار زیادی از مسلمانان بصره، عراق و مصر نیز به عنوان اعتراض به آنجا آمده بودند، کشته شد. سپس او را در بیشه ای که معروف به حَشِّ

کوکب بود و در خارج از بقیع یا به عبارتی پشت بقیع قرار داشت، دفن کردند. پس از روی کار آمدن معاویه، به دستور او، این بیشه را ضمیمه بقیع کردند [۴۳] و به احتمال زیاد، قبر عثمان را به صورتی مشخص نگه داشتند. بعدها که به مرور برای قبور مشهور در بقیع بقعه ساخته شد، برای عثمان نیز بقعه ای ساختند که در عهد وهابیان تخریب شد.

سید جعفر مدنی در قرن سیزدهم نوشته است: قبر بانیِ بقعه عثمان نیز در داخل مقبره او مشخص است. [۴۴] در زمان مطری (۷۴۱) هنوز بخشی از بقیع، که قبر عثمان در آن بود، به نام حشّ کوکب شهرت داشت. [۴۵] وی می افزاید: قبه بزرگی از طرف یکی از امرای ایوبی در سال ۶۰۱ بر آن ساخته شد.

بر این سخن، که گفته اند ممکن است این محل قبر عثمان بن مظعون باشد، شاهدی وجود ندارد. به نوشته مَطَری، ابراهیم در کنار قبر عثمان بن مظعون دفن شده است. [۴۶].

[صفحه ۳۵۱]

همچنین به نوشته برزنجی، برای زیارت عثمان بن مظعون، باید محل مقبره ابراهیم پسر پیامبر (صلی الله علیه وآله) را زیارت کرد. [۴۷].

خانه امام سجاد و امام صادق

در محله بنی هاشم که طی سال ۱۳۶۳ به بعد تخریب شد، دو منزل وجود داشت که به دار علی بن الحسین و دار جعفربن محمد (علیهم السلام) مشهور بود. این مکان که اکنون تخریب شده، در همان فضایی قرار داشت که اکنون سنگفرش شده و میان درِ اصلی بقیع تا حرم رسول خدا (صلی الله علیه وآله) است. در منابع شیعه توصیه به خواندن نماز در این دو خانه شده

است. [۴۸] این نشانگر قدمت این دو خانه می باشد. سمهودی در کتابش از خانه ابوایوب انصاری و خانه امام جعفر صادق (علیه السلام) در این محوطه یاد کرده است. [۴۹].

مطری (۷۴۱) در قرن هشتم، پس از شرحی در باره مزار اسماعیل فرزند امام صادق (علیه السلام) که در حال حاضر قبرش را به داخل بقیع انتقال داده اند می نویسد:

گفته می شود زمینی که اسماعیل در آن دفن شده و نیز اطراف آن در سمت شمال، در اصل خانه ای متعلق به زین العابدین علی بن الحسین رضوان الله علیهم اجمعین بوده و نیز در همانجا به نام زین العابدین وجود داشته است. همچنین از مسجد کوچکی به نام مسجد زین العابدین خبر داده اند. [۵۰].

این شرح مربوط به عرصه ای است که در حال حاضر سنگفرش شده است. و دیواری سنگی که روی آن نرده های آهنی گذاشته اند، آن را به عنوان بخش حاشیه ای مسجد، در میان بقیع و مسجد النبی (صلی الله علیه وآله) درآورده است.

خانه امام جعفر صادق (علیه السلام) نیز که تا این اواخر بر سرِ پا بود، یکی از آثار متبرک این

[صفحه ۳۵۲]

قسمت شمرده می شد. بر اساس نوشته مطری، خانه عثمان در مقابل باب جبرئیل بوده که روزگاری هم به نام باب عثمان شهرت داشته است. خانه ابوایوب انصاری که پیامبر (صلی الله علیه وآله) مدت هفت ماه نخست هجرت را در آن زندگی می کرد، در سمت قبله آن بوده است. خانه امام جعفر صادق (علیه السلام) نیز در همین سمت بوده که به نوشته مطری (م ۷۴۱) تا زمان وی، آثار محراب آن مشخص

بوده است.

پاورقی

[۱] الاصابه، ج ۴، ص ۴۶۲ (تحقیق البجاوی).

[۲] التعریف، ص ۴۱.

[۳] نک: کافی، فروع، ج ۴، ص ۵۵۹.

[۴] نزهه الناظرین، ص ۲۷۹.

[۵] اخبار مدینه الرسول، ص ۱۵۷.

[۶] نزهه الناظرین، ص ۲۷۵.

[۷] التعریف، ص ۴۳.

[۸] سفرنامه نایب الصدر شیرازی، ص ۲۲۷.

[۹] به سوی ام القری، ص ۳۱۶.

[۱۰] نزهه الناظرین، ص ۲۷۶.

[۱۱] فصلنامه میقات حج، ش ۱۹، ص ۱۸۱.

[۱۲] نزهه الناظرین، ص ۲۸۱.

[۱۳] فرش های.

[۱۴] سفرنامه منظوم حج، بانوی اصفهانی، ص ۷۱ ۷۲.

[۱۵] مروج الذهب، ج ۴، صص ۱۳۲ و ۱۳۳، ش ۲۳۷۷، (تصحیح شارل پلا، بیروت، ۱۹۷۳).

[۱۶] اخبار مدینه الرسول، ص ۱۵۳.

[۱۷] التعریف، ص ۴۳.

[۱۸] در باره تاریخ حرم ائمه بقیع نک: مقالات مفصل آقای محمدصادق نجمی در فصلنامه میقات حج ش ۴، صص ۱۹۱

۱۷۵، ش ۵، صص ۷۰ ۵۹، ش ۶، صص ۱۲۹ ۱۱۱، ش ۷، صص ۱۱۳ ۹۲.

[۱۹] کهن ترین اقوال را در این زمینه بنگرید در تاریخ المدینه المنوره، ابن شبّه، ج ۱، صص ۱۱۰ ۱۰۴.

[۲۰] به عنوان نمونه ابن شبه از امام صادق (علیه السلام) نقل کرده که آن حضرت فرمود: قُبِرَت فاطمه سلام الله علیها فی بیتها الَّذی أدخله عمر بن عبدالعزیز فی المسجد. تاریخ المدینه المنوره، ج ۱، ص ۱۰۷.

[۲۱] قرب الاسناد، ص ۲۹۳.

[۲۲] کافی، ج ۱، ص ۴۶۱.

[۲۳] فصلنامه میقات حج، ش ۷، صص ۹۶ و ۹۷ ; و ش ۲۶، ص ۱۰۴.

[۲۴] من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۷۲.

[۲۵] نزهه الناظرین، ص ۲۷۷.

[۲۶] بنگرید به نقشه بقیع.

[۲۷] نک: ترغیب اهل الموده و الوفاء، ص ۹۵.

[۲۸] در باره قبه و حرم همسران و دختران رسول خدا (صلی الله علیه وآله) نک: به مقاله آقای محمد صادق نجمی در

فصلنامه میقات حج، ش ۱۱، صص ۱۷۷ ۱۶۴.

[۲۹] الاصابه، ج ۸، ص ۶۰.

[۳۰] التبرک، (علی الأحمدی) ص ۱۹۴ به نقل از: الاصابه، ج ۸، ص ۶۰ ; الاستیعاب، ج ۴، ص ۳۸۲ ; کنزالعمال، ج ۶، ص ۲۲۸، ش ۴۰۴۹ ; وفاء الوفا، ج ۳، صص ۸۹۷ و ۸۹۸.

[۳۱] ترغیب اهل الموده والوفاء، ص ۹۴.

[۳۲] خلاصه وفاء الوفا، ص ۴۲۰.

[۳۳] نزهه الناظرین، ص ۲۸۰; ترغیب اهل الموده و الوفاء، ص ۹۴.

[۳۴] التعریف، ص ۴۳.

[۳۵] نزهه الناظرین، ص ۲۷۸.

[۳۶] المدینه المنوره فی رحله العیاشی، أمحزون، ص ۱۷۵.

[۳۷] التعریف، صص ۴۳ و ۴۴.

[۳۸] ترغیب اهل الموده و الوفاء، ص ۹۶.

[۳۹] برخی از محققان در این که عاتکه در اینجا دفن شده باشد، اظهار تردید کرده اند.

[۴۰] التعریف، ص ۴۳.

[۴۱] آگاهی های تفصیلی در باره این مکان، نک: مقاله بیت الأحزان از محمد صادق نجمی، فصلنامه میقات حج، ش ۲، صص ۱۳۰ ۱۲۱.

[۴۲] نزهه الناظرین، صص ۲۸۰ و ۲۸۱.

[۴۳] اخبار مدینه الرسول، ص ۱۵۶.

[۴۴] نزهه الناظرین، ص ۲۷۴.

[۴۵] و قبر عثمان شرقی البقیع فی موضع یعرف بحش کوکب، التعریف، ص ۴۳.

[۴۶] التعریف، ص ۴۳.

[۴۷] نزهه الناظرین، ص ۲۷۷.

[۴۸] بحار الأنوار، ج ۹۷، ص ۲۲۵.

[۴۹] وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۷۳۲ ۷۳۳.

[۵۰] التعریف، ص ۴۴.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که مـا را در دستیـابی به این هـدف یـاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادنـد تقـدیر و تشـکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصـفهان -خیابان عبـدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شـهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

